

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34

Telex: 816-436

BS/350/19/88

KIERUNKI SPOŁECZNEJ AKTYWNOŚCI

Komunikat z badań

Grudzień 1988 r.

W sondażu na temat potrzeb kulturalnych społeczeństwa¹ zapytaliśmy respondentów o kierunki działalności, jakim się najczęściej poświęcają ludzie. Wyniki analizy odpowiedzi są co prawda przybliżonym, ale wymownym obrazem społecznej aktywności, stanowiącym rejestr najważniejszych jej motywów i celów.

Badanie miało charakter głównie rozpoznawczy. Stąd rozkłady odpowiedzi na poszczególne pytania ankiety i ich niektóre konfiguracje mają wartość przede wszystkim ilustracyjno-poglądową, nie zaś diagnostyczną. Należy je traktować raczej jako przybliżony rejestr czynności pochłaniających nasz codzienny czas niż jako kolejne punkty postępowania diagnostycznego czy dowodowego, zmierzającego do rozstrzygnięcia konkretnego problemu.

Wyniki prezentujemy w dwu częściach. Pierwsza zawiera obraz aktywności społecznej zrekonstruowany na podstawie odpowiedzi na pytania o kierunki działalności własnej i innych. W drugiej zrelacjonowano rozkład kierunków aktywności w różnych grupach społeczeństwa - próbowano odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje jeden wspólny dla całego społeczeństwa obraz aktywności, czy też kilka w zależności od społecznego usytuowania badanych.

1. Potoczny obraz aktywności społecznej

Odtworzmy go na podstawie odpowiedzi na dwa pytania ankiety, będące zaproszeniem badanych do zdania relacji z doświadczeń i obserwacji aktywności innych ludzi i własnej. Pytania brzmiały następująco: 1) "Czemu obecnie najgorliwiej poświęcają się ludzie, których Pan(i) zna, których Pan(i) spotyka na co dzień?", 2) "Który z wymienionych (w poprzednim pytaniu) rodzajów działalności stanowi obecnie treść Pana(i) życia codziennego? Czemu poświęca Pan(i) najwięcej czasu i energii?". Respondenci odpowiadali na nie, wybierając trzy określenia spośród czternastu wymienionych w ankiecie.

¹ Zrealizowanym w dniach 5-19 lipca 1988 r. na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie dorosłej ludności kraju (1497 osób).

	Odsetki odpowiedzi na pytanie o formy aktywności:	
	innych	własnej
Życie kulturalne	3,6	7,1
Praca	45,2	59,9
Działania społeczne dla dobra innych	4,3	6,9
Wspinanie się po szcze- blach kariery zawodowej	15,0	1,9
Życie rodzinne	46,0	67,1
Zdobywanie wykształcenia	9,3	10,6
Lenistwo	6,0	2,6
Zdobywanie pieniędzy	71,9	38,8
Próby załatwienia wyjazdu za granicę	30,7	9,3
Ochrona zdrowia (leczenie)	8,5	27,9
Politykowanie	11,1	1,3
Korzystanie z życia (roz- rywki, podróże itp.)	13,8	20,9
Przetrwanie	21,0	27,1
Życie religijne	11,5	16,8

Przedstawione kierunki działalności, składające się na najadekwatniejszy prywatny obraz aktywności innych ludzi, nie obejmują oczywiście wszystkich możliwych i dających się opisać. To że akurat te, a nie inne określenia zostały dane badanym do wyboru, jest kompromisem pomiędzy wymogami metodologicznymi a koniecznością dopasowania do innych części ankiety dla dokonywania porównań. Nie znalazła się w podanym zestawie na przykład tak ważna i popularna sfera aktywności, jak nabywanie trudno dostępnych dóbr czy podtrzymywanie korzystnych znajomości i kontaktów towarzyskich. Wynika stąd pewne ograniczenie zakresu możliwych interpretacji uzyskanego układu wyników. Mianowicie, żaden z czternastu wymienionych rodzajów aktywności nie może być traktowany pojedynczo, ponieważ zarówno jego funkcje semantyczne, jak i odsetek wyborów są wyznaczone kontekstowo. Oto przykład: z analizy odpowiedzi wynika, że zdaniem 45,2% badanych ludzie najgorliwiej poświęcają się pracy. Stwierdzenie to jest praw-

dziwe, ale tylko do pewnego stopnia, wymieniając jedynie 14 możliwości ograniczyliśmy zakres interpretacji. W związku z tym należałoby powiedzieć "mając do wyboru spośród czternastu (konkretnych) możliwości, 45,2% badanych wybrało pracę jako ten rodzaj aktywności, której inni ludzie poświęcają się najgorliwiej". Jest to bowiem "praca" nie *sensu stricto*, ale "praca" przeciwstawiona m.in. "zdobywaniu pieniędzy", "wspinaniu się po szczeblach kariery zawodowej" oraz "przetrywaniu". Różnice od-cienia znaczeniowego tych trzech określeń, opisujących te same w gruncie rzeczy działania, ale inaczej motywowane i wartościowane, ilustrują różnice pomiędzy odsetkiem tych, którzy konkretną formę wybrali jako charakterystyczną dla działania innych a odsetkiem tych, którzy użyli jej do opisu aktywności własnej. Dalej w tekście, dla jego jasności, stosowaliśmy skrócony zapis stwierdzenia, jednak należy pamiętać o wszystkich podanych tu zastrzeżeniach i mieć je na uwadze przy wnioskowaniu. Interpretacji mogą podlegać nie bezwzględne liczby oznaczające odsetki wskazań, a wyłącznie pozycja konkretnej formy aktywności wśród pozostałych.

Gdyby badani dokonywali wyborów zupełnie przypadkowo, to każdy z czternastu rodzajów działalności powinien być teoretycznie wybrany przez 21,4% (tzw. odsetek oczekiwany). Przyjęliśmy założenie, że składowa obrazu aktywności społecznej jest tym ważniejsza, im większa jest różnica między odsetkiem jej wyborów rzeczywiście dokonanych (stwierdzony w badaniu odsetek empiryczny) a odsetkiem wyborów oczekiwanych. Zgodnie z tym założeniem, stosując przy tym terminologię z zakresu kompozycji obrazu, dokonaliśmy podziału form aktywności (według stosunku odsetka empirycznego do odsetka oczekiwanego) na następujące grupy:

- 1) figura - odsetek empiryczny ponad trzykrotnie większy od oczekiwanego;
- 2) pierwszy plan - odsetek empiryczny ponad dwukrotnie większy od oczekiwanego;
- 3) drugi plan - odsetek empiryczny mniej niż dwukrotnie większy od oczekiwanego;
- 4) tło - odsetek empiryczny mniej niż dwukrotnie mniejszy od oczekiwanego;

5) margines - odsetek empiryczny ponad dwukrotnie mniejszy od oczekiwanego.

Oczywiście podział ten, chociaż oparty na pewnej zasadzie statystycznej, jest podziałem czysto apriorycznym. Zgodny jest natomiast, można sądzić, z intuicyjnym rozumieniem terminu "obraz". FIGURA to ta z zaproponowanych możliwości, która wybierana była zdecydowanie najczęściej. TŁO to te (czy ta), których kosztem przede wszystkim były wybierane pozostałe. Reszta to różne stopnie pośrednie pomiędzy TŁEM a FIGURĄ, a MARGINES to rodzaje nie zauważane lub dostrzegane tylko przez specyficzne grupy respondentów.

W wyniku zastosowania opisanej wyżej zasady uzyskaliśmy dwa rozbieżne obrazy aktywności społecznej: jeden na podstawie relacji badanych o formach działania innych ludzi, drugi na podstawie wypowiedzi o ich aktywności własnej. Oto one:

<u>Aktywność innych</u>	<u>Aktywność własna</u>
FIGURA	
Zdobywanie pieniędzy (71,9%)	Życie rodzinne (67,1%)
PIERWSZY PLAN	
Życie rodzinne (46,0%)	Praca (59,9%)
Praca (45,2%)	
DRUGI PLAN	
Próby załatwienia wyjazdu za granicę (30,7%)	Zdobywanie pieniędzy (38,8%)
	Ochrona zdrowia (27,9%)
	Przetrwanie (27,1%)
TŁO	
Przetrwanie (21,0%)	Korzystanie z życia (20,9%)
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej (15,0%)	Życie religijne (16,8%)
Korzystanie z życia (13,8%)	
Życie religijne (11,5%)	
Politykowanie (11,1%)	

MARGINES

Zdobywanie wykształcenia (9,3%)	Zdobywanie wykształcenia (10,6%)
Ochrona zdrowia (8,5%)	Próby załatwienia wyjazdu za granicę (9,3%)
Lenistwo (6,0%)	Działania społeczne dla dobra innych (6,9%)
Działania społeczne dla dobra innych (4,3%)	Życie kulturalne (7,1%)
Życie kulturalne (3,6%)	Lenistwo (2,6%)
	Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej (1,9%)
	Politykowanie (1,3%)

Rozbieżności pomiędzy przedstawionymi obrazami są widoczne już na pierwszy rzut oka. Dotyczą szczególnie "politykowania", "kariery zawodowej", "wyjazdów zagranicznych" i "ochrony zdrowia". Mniejsza różnica występuje w usytuowaniu dominujących kierunków aktywności (figura, plan pierwszy i drugi). Czy zatem mamy do czynienia z dwoma obrazami komplementarnymi, których rozbieżności dadzą się sprowadzić do odmiennych punktów widzenia, czy też z obrazami przeciwstawnymi. Inaczej mówiąc, czy różnice te redukują się do wynikających z cech społeczno-demograficznych badanych nieco rozbieżnych relacji o tym samym świecie, czy też mamy do czynienia z dwoma różnymi światami - światem społecznym i światem prywatnym. Tylko na pozór pytanie to ma charakter teoretyczny. Sprowadza się ono bowiem do problemu jak najbardziej praktycznego: czy (w wymiarze ogólnospołecznym) mamy do czynienia z silnym ujednoczeniem dążeń i kierunków aktywności, czy też stwierdzona rozbieżność jest wyrazem alienacji, czyli przypisywania odmiennych kierunków i motywów sobie i innym. Przyjrzyjmy się zatem dokładniej rozbieżnościom pomiędzy tymi dwoma obrazami aktywności społecznej. "Politykowanie" zostało wybrane jako sfera działania innych ludzi przez 11,1% respondentów, natomiast sobie przypisało je tylko 1,3%. Bezwzględna różnica odsetków nie jest duża, wynosi 9,8%. Jeśli jednak za miarę rozbieżności przyjmiemy nie różnicę częstości wystąpienia danej odpowiedzi, ale stosunek odsetków: 11,1:1,3 (co jest zgodne z wcześniejszymi założeniami), to okaże się, że "politykowanie" było wybierane ponad ośmiokrotnie częściej jako określenie aktywności

innych ludzi niż własnej. Prawdopodobnie jest to związane z różnym rozumieniem tego słowa - inne znaczenie przypisano "politykowaniu" charakteryzując własne działania, a inne - określając cudze. "Politykowanie" jest terminem zakładającym dystans lub nawet pewien stopień dezaprobaty. O ile można go w języku potocznym użyć do określenia tego, co robią inni, o tyle prawie nie sposób zrobić to w odniesieniu do siebie, chyba że w znaczeniu żartobliwym lub nieco ironicznym. Można zatem przyjąć, że w przypadku określenia "politykowanie" różnica jest w znacznej mierze artefaktem, skutkiem niezręczności warsztatowej. Warto zauważyć, że to samo dotyczy "lenistwa".

Działalność "wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej" była wybierana ponad siedmiokrotnie częściej przy opisywaniu aktywności innych niż własnej. Dużą różnicę w odsetkach wyboru tej formy aktywności można wytłumaczyć tym, że respondenci identyczny zespół czynności obserwowany u innych nazywali "robieniem kariery", a u siebie - "pracą", "przetrwaniem" czy "zdobywaniem pieniędzy". Takie podejście do określenia "kariera" potwierdzają badania społeczne i psychologiczne, a wynika ono być może z tego, że termin ten jest silnie obciążony społeczną dezaprobatą. Mielibyśmy tu zatem do czynienia nie tyle z rozbieżnością obrazów, co z rozbieżnością terminologii.

"Ochrona zdrowia" (leczenie) ponad trzykrotnie częściej (dokładnie 3,38) była wybierana jako forma działalności własnej niż innych. Na marginesie warto zauważyć, że kategoria ta w porównaniu z takimi, jak "życie rodzinne", "praca" czy "zdobywanie pieniędzy" jest znacznie bardziej szczegółowa. Pomimo to w hierarchii kierunków aktywności własnej znalazła się na czwartym miejscu. Wybrało ją 27,9% ankietowanych i jest to - głównie ze względu na sąsiedztwo, tzn. pulę możliwości - odsetek zaskakująco wysoki. Trzeba tu zaznaczyć, że wielkość ta ma nie tylko znaczenie badawcze, ale przede wszystkim informuje o stanie zdrowia naszego społeczeństwa - prawie jedna trzecia dorosłej ludności w zauważalny, znaczący sposób poświęca swój czas i energię leczeniu, staraniom o zachowanie lub przywrócenie zdrowia.

Wracając do tematu, należy stwierdzić, że różnica pomiędzy pozycją "ochrony zdrowia" w obrazie aktywności własnej i innych ma charakter naturalny. Chorowanie i leczenie jest bowiem czynnością mało widoczną na zewnątrz, słabo wyeksponowaną społecznie. O tym, że ktoś jest chory, że się leczy, wiedzą najczęściej tylko rodzina i bardzo bliscy znajomi. Poza pewnymi, dość specyficznymi środowiskami, jak kluby seniora lub domy opieki społecznej, normy zachowania publicznego zakazują obnoszenia się z chorobą, demonstrowania jej objawów czy związanego z nią samopoczucia. Różnica zatem pomiędzy tymi dwoma obrazami tej formy aktywności wynika z perspektywy - chorowanie i leczenie jest w naturalny sposób mniej dostrzegane z pozycji otoczenia.

"Próby załatwienia wyjazdu za granicę" - ten kierunek działalności był ponad trzykrotnie częściej wybierany w odniesieniu do aktywności innych ludzi niż w odniesieniu do siebie. Można przypuszczać, że mamy tu do czynienia ze zjawiskiem dokładnie odwrotnym niż w przypadku "ochrony zdrowia". Wszystkie poczynania zmierzające do załatwienia wyjazdu za granicę są silnie wyeksponowane. W niektórych środowiskach załatwianie wyjazdu i wszystkich formalności z nim związanych stało się rodzajem sportu - bywa uważnie śledzone, komentowane, jest przedmiotem plotek i obszarem wymiany atrakcyjnych informacji. Nic nie wskazuje na to, aby próby wyjazdu za granicę mogły napotykać na społeczną dezaprobatę, przynajmniej w szerokiej skali. Trudno również przyjąć, żeby ten kierunek aktywności, wymagający wielu starań, czasu, energii i często ocierający się o bezprawie, mógł zostać nie doceniony przez tych, którzy te działania i starania podejmują. Z pewnością zatem charakteryzujący swoją aktywność określeniem "próby załatwienia wyjazdu za granicę" (9,3%) to zarazem rzeczywiście próbujący wyjechać za granicę lub przynajmniej poważnie to planujący. Znaczna różnica pomiędzy obrazem aktywności własnej i innych wynika więc między innymi z szerokiego rozreklamowania wyjazdów (również przez środki masowego przekazu). Zasięg zjawiska o nazwie "próby załatwienia wyjazdu za granicę" jest wyraźnie w społecznej świadomości przeceniony, jeśli porównać go z zasięgiem rzeczywistym. Oznacza to m.in., że ten kierunek aktywności jest rzeczywiście

kierunkiem ważnym i zajmującym znaczącą pozycję wśród innych, ale w głównej części jest to działalność nie tyle behawioralna, co poznawcza. Podobnie jak sport uprawiany aktywnie przez niewielką część społeczeństwa angażuje ciekawość i pobudza aktywność poznawczą milionów. Znaczące różnice między pozycjami poszczególnych kierunków działalności w obrazie aktywności innych ludzi i aktywności własnej sprowadzają się zatem do odmiennych punktów widzenia lub nieporównywalności spowodowanej niedoskonałością narzędzia badawczego. Nic nie wskazuje na to, abyśmy mieli do czynienia z dwoma obrazami aktywności społecznej. Podobnie jest z przesunięciami w obrębie dominujących kierunków aktywności (figura, pierwszy i drugi plan). To co u innych jest widziane jako zdobywanie pieniędzy, w przypadku własnej osoby nazywane jest pracą, staraniem o przetrwanie lub o rodzinę. Wszystkie różnice w pozycjach poszczególnych kierunków aktywności między jednym i drugim obrazem można wytłumaczyć różnicami terminologicznymi, tym, że respondenci przy określaniu tych samych działań i zachowań używali odmiennych terminów w zależności od tego, czy wypowiadali się o własnych czy o cudzych. Zatem zamiast dwóch obrazów aktywności społecznej możemy skonstruować jeden, w którym porządek kierunków działalności wyznaczają uśrednione odsetki. Obraz, w którym nie ma już wyraźnie wyodrębnionej figury, jej miejsce zajmuje rozbudowany pierwszy plan.

Syntetyczny obraz kierunków aktywności społecznej

PIERWSZY PLAN

Życie rodzinne (56,5%)

Zdobywanie pieniędzy (55,3%)

Praca (52,5%)

DRUGI PLAN

Przetrwanie (24,1%)

TŁO

Próby załatwienia wyjazdu za granicę (20,0%)

Ochrona zdrowia (18,2%)

Korzystanie z życia (17,3%)

Życie religijne (14,1%)

MARGINES

Zdobywanie wykształcenia (9,9%)

Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej (8,8%)

Politykowanie (6,2%)

Działania społeczne dla dobra innych (5,6%)

Życie kulturalne (5,3%)

Lenistwo (4,3%)

Obraz ten w porównaniu z dwoma prezentowanymi poprzednio jest mniej wyrazisty, bardziej spłaszczony. Wynika z niego jasno, że aktywność społeczeństwa nie wychodzi poza układ dom - praca, a motorem napędowym wszystkiego były pieniądze, zabieganie o nie czy zarabianie. Również to, co kryje się za terminem "przetrwanie", jest w zdecydowanej większości niczym innym jak zachowaniami skoncentrowanymi wokół pieniędzy, konkretnie ich braku. Prawdę mówiąc już sam fakt, że 71,9% badanych wybrało "zdobywanie pieniędzy" jako kierunek aktywności innych ludzi, a 67,1% "życie rodzinne" jako kierunek aktywności własnej, pozwala przyjąć, iż jest to jednolity, ogólnospołeczny obraz, ponieważ na znacznie większe rozbieżności nie ma już praktycznie miejsca. Dla sprawdzenia tego wniosku prześledzimy rozkład kierunków aktywności w różnych grupach społecznych.

2. Kierunki aktywności - przekrój społeczny

Dokonamy przeglądu pozycji poszczególnych kierunków aktywności według płci, wieku, wykształcenia oraz miejsca zamieszkania ankietowanych (tab.1-4).

Na wstępie wypada zaznaczyć, że żadna z tych cech nie zaburzyła w poważniejszym stopniu generalnej hierarchii kierunków aktywności. W przypadku niektórych kierunków rozbieżności są jednak dość charakterystyczne i przez to warte zaprezentowania².

² Przyjęte na początku ograniczenia interpretacyjne, nakazujące posługiwanie się pozycją i porządkiem zamiast odsetkami, nie obowiązuje przy porównywaniu różnych grup badanej próby.

Tabela 1

w procentach

Formy aktywności	Respondenci według płci określający formy aktywności			
	innych ludzi		własnej	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Życie kulturalne	2,8	4,4	6,8	7,7
Praca	43,6	47,0	62,4	58,7
Działania społeczne dla dobra innych	4,0	4,0	8,6	5,5
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	15,2	15,1	2,1	1,8
Życie rodzinne	40,8	51,7	60,0	75,0
Zdobywanie wykształcenia	8,7	10,2	12,2	9,2
Lenistwo	6,4	5,6	2,9	2,2
Zdobywanie pieniędzy	76,2	68,8	50,5	29,0
Próby załatwienia wyjazdu za granicę	33,9	28,4	12,1	7,2
Ochrona zdrowia	8,3	8,9	23,1	33,0
Politykowanie	13,7	9,0	2,2	0,7
Korzystanie z życia	16,0	12,0	21,1	16,6
Przetrwanie	20,7	21,7	25,1	29,9
Życie religijne	9,9	13,3	10,9	23,1

Uwaga - Ramką objęto statystycznie znaczące różnice - dotyczy także tabel 2-4.

Z tabeli 1 wynika, że kobiety i mężczyzn częściej i w większym stopniu różni obraz aktywności własnej niż innych. Jest to pośredni dowód rzetelności danych, ponieważ związany z płcią podział ról społecznych znacznie wpływa na relacje o zachowaniach własnych (czyli pełnieniu tych ról) niż na postrzeganie zachowań innych ludzi. Kobiety, co naturalne, bardziej niż mężczyźni poświęcają się życiu rodzinnemu, leczeniu oraz życiu religijnemu, mniej natomiast zdobywaniu pieniędzy.

Zależność pomiędzy wiekiem a obrazem aktywności własnej i innych jest dość skomplikowana, choć i tym razem naturalna (tab.2). Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku aktywności włas-

Tabela 2

w procentach

Formy aktywności	Respondenci według wieku określający formy aktywności											
	innych ludzi						własnej					
	do 25	25-35	35-45	45-55	55-65	65 i więcej lat	do 25	25-35	35-45	45-55	55-65	65 i więcej lat
Życie kulturalne	17,4	7,1	6,0	3,9	1,6	4,8	8,7	2,7	2,8	1,2	2,5	3,5
Praca	56,8	66,6	70,7	71,8	52,5	30,5	39,9	43,3	44,3	48,5	55,6	40,2
Działania społeczne dla dobra innych	5,3	5,1	10,1	6,0	6,6	11,2	4,3	2,1	4,4	3,9	5,4	4,9
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	2,9	2,1	3,2	1,3	1,2	0,0	12,6	17,3	16,5	14,1	13,2	17,4
Życie rodzinne	38,4	74,8	78,1	75,9	74,6	65,7	39,2	51,8	47,2	74,5	45,3	46,9
Zdobywanie wykształcenia	34,8	10,6	10,8	1,7	0,0	0,7	22,0	8,2	5,2	4,3	6,6	8,4
Lenistwo	4,3	2,1	2,0	1,8	2,4	2,8	6,9	2,9	3,2	5,1	11,5	8,3
Zdobywanie pieniędzy	41,5	51,8	51,3	40,3	22,1	12,0	65,4	80,0	76,9	75,4	66,9	64,2
Próby załatwienia wyjazdu za granicę	12,7	14,5	10,5	7,0	4,2	3,6	33,9	36,3	36,6	27,6	24,8	19,0
Ochrona zdrowia	9,9	15,7	14,1	35,5	50,7	68,9	3,9	5,3	4,8	11,7	9,5	25,3
Politykowanie	1,5	1,5	0,4	1,3	0,8	3,6	9,3	11,5	12,9	12,1	12,7	7,7
Korzystanie z życia	49,7	19,9	11,7	10,5	7,1	2,1	28,7	14,2	10,1	10,8	6,6	3,5
Przetrwanie	17,9	22,6	24,2	28,3	36,7	47,0	19,8	19,1	23,3	24,2	21,5	19,0
Życie religijne	6,7	6,0	8,5	14,8	38,9	47,0	5,4	5,3	11,3	13,4	17,7	26,6

nej, a konkretnie takich jej kierunków, jak "korzystanie z życia", "wyjazdy za granicę" "zdobywanie wykształcenia", w których następuje liniowy spadek liczby wyborów wraz z wzrostem wieku badanych. Podobnie jest z "pracą" i "życiem rodzinnym", w których to sferach aktywność, jej rodzaj i nasilenie są wyraźnie związane z etapami życia oraz sposobem organizacji życia zbiorowego. Możemy przyjąć, że większość różnic w obrazie własnej aktywności jest związana z rozwojem i zanikiem takich cech, jak mobilność i energia (np. w przypadku "życia rodzinnego"). Charakterystyczna i warta uwagi jest tu zbieżność zróżnicowania dwóch kierunków działalności, a mianowicie "zdobywania pieniędzy" oraz "przetrwania". Im starsi ludzie, tym bardziej "zdobywanie pieniędzy" ustępuje miejsca "przetrwaniu". Może to być efektem zmiany mentalności, przechodzenia z aktywnego do obronnego sposobu życia, jak również - co wydaje się bardziej prawdopodobne - sygnałem złej sytuacji materialnej.

Różnice w obrazie aktywności innych ludzi pomiędzy poszczególnymi grupami wiekowymi nie są już tak wyraźne jak w wypadku aktywności własnej. Poza tym nie sposób przy analizowaniu dwuwymiarowych rozkładów odpowiedzi znaleźć zasadę czy zasady porządkujące to zróżnicowanie.

Rozkłady wyników zaprezentowane w tabeli 3 należałoby traktować z pewną ostrożnością. Jest ona podyktowana przede wszystkim zaskakująco wysokimi odsetkami wyborów określenia "ochrona zdrowia" zarówno w odniesieniu do aktywności własnej, jak i aktywności innych ludzi. Grupa badanych z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym znacząco częściej niż pozostałe stwierdzała, że poświęca czas i energię ochronie zdrowia. Wszelkie dane na ten temat, pochodzące z badań krajowych i zagranicznych, wskazują na zależność odwrotną - im wyższe wykształcenie, tym większa skłonność do przejmowania się stanem własnego organizmu. Uzyskany wynik jest zapewne artefaktem wywołanym nieuwzględnieniem związku pomiędzy wykształceniem

Tabela 3

w procentach

Formy aktywności	Respondenci według wykształcenia określający formy aktywności							
	innych ludzi				własnej			
	podsta- wowe pełne i nie- pełne	zawo- dowe	śred- nie i poma- tural- ne	wyższe i nie- pełne wyższe	podsta- wowe pełne i nie- pełne	zawo- dowe	śred- nie i poma- tural- ne	wyższe i nie- pełne wyższe
Życie kulturalne	2,4	3,3	5,5	2,6	1,8	9,1	10,7	10,2
Praca	52,1	46,0	41,1	35,7	56,5	65,2	60,1	65,1
Działania społeczne dla dobra innych	3,5	3,6	4,1	5,7	5,5	3,6	8,7	13,4
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	12,7	13,5	18,7	15,4	1,2	2,1	2,4	2,5
Życie rodzinne	50,9	43,5	45,1	42,2	72,8	65,0	67,0	60,0
Zdobywanie wykształcenia	7,2	8,1	11,3	13,4	3,0	8,1	17,0	21,8
Lenistwo	8,4	4,2	4,3	7,1	2,6	2,7	1,8	4,5
Zdobywanie pieniędzy	68,3	73,2	72,3	84,3	29,3	51,2	41,1	41,7
Próby załatwienia wyjazdu za granicę	24,5	35,4	33,8	34,2	5,6	12,4	11,3	10,9
Ochrona zdrowia	13,3	6,3	6,6	3,9	44,7	17,6	21,8	17,9
Politykowanie	10,0	11,8	11,9	12,2	0,8	1,8	1,7	1,2
Korzystanie z życia	3,8	7,8	5,5	5,8	9,8	26,8	21,2	23,7
Przetrwanie	19,0	23,3	21,8	22,0	34,9	24,3	25,5	17,2
Życie religijne	17,4	10,0	8,4	6,5	31,8	9,7	9,3	9,6

i wiekiem. Grupa zdefiniowana tu jako najmniej wykształcona jest przy okazji grupą najstarszą³.

W dalszych rozważaniach na temat związku pomiędzy aktywnością a wykształceniem zajmiemy się tylko grupami z wykształceniem zasadniczym zawodowym, średnim i pomaturalnym oraz wyższym niepełnym i pełnym. Charakterystyczny wydaje się tu układ odsetków wyborów określeń "praca" oraz "zdobywanie pieniędzy" i miejsce, jakie w tym układzie zajmuje grupa badanych z wykształceniem wyższym. Dla wyraźniejszego ukazania tego faktu zamieszczamy wycinek z tabeli 3.

Fragment tabeli 3

w procentach

Formy aktywności	Respondenci ...					
Praca	46,0	41,1	35,7	65,2	60,1	65,1
Zdobywanie pieniędzy	73,2	72,3	84,3	51,2	41,1	41,7
Różnice	27,2	31,2	48,6	14,0	19,0	23,4

Badani z wyższym wykształceniem znacząco częściej niż pozostali skłonni byli przypisywać innym pogoń za pieniędzmi jako główny motor ich działalności oraz rzadziej - poświęcanie się pracy. Jednocześnie rzadziej niż badani z wykształceniem zawodowym (a równie często jak posiadacze matury) przedstawili siebie samych jako zabiegających o pieniądze. Zauważmy, że we wszystkich grupach wyróżnionych ze względu na wykształcenie występuje opisana wyżej tendencja, z tym że w grupie z wyższym wykształceniem zaznacza się ona najsilniej. Obrazuje to dokładnie dolny wiersz w przytoczonym fragmencie tabeli 3. Widać tu liniowy związek pomiędzy wykształceniem a skłonnością do przeceniania u siebie motywu pracy w porównaniu z powodem finansowym i jednocześnie

³ Średnia wieku w grupie respondentów z wykształceniem podstawowym i niższym wynosi 53,8 lat przy odchyleniu standardowym równym 15,56. Jest więc znacznie wyższa niż w którejkolwiek z pozostałych grup: w grupie z wykształceniem zawodowym średnia wynosi 34,7 lat (odchylenie 12,64), z wykształceniem średnim - 36,9 (13,73), z wykształceniem wyższym - 38,8 (12,40). Przeciętny respondent z wykształceniem podstawowym i niższym był zatem średnio o ponad siedemnaście lat starszy od przeciętnego respondenta z wyższym niż on wykształceniem.

Tabela 4

w procentach

Formy aktywności	Respondenci według miejsca zamieszkania określający formy aktywności								
	innych ludzi			własnej					
	wieś	miasto		wieś	miasto		do 20	20-200	powyżej 200 tys. mieszkańców
Życie kulturalne	2,9	2,5	3,9	5,2	4,5	8,0	6,0	12,3	
Praca	49,9	35,1	42,8	46,3	62,5	58,3	61,2	58,0	
Działania społeczne dla dobra innych	4,2	2,0	4,5	4,3	7,5	4,5	8,9	5,7	
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	12,2	19,1	15,7	17,0	1,9	1,0	1,5	3,0	
Życie rodzinne	46,4	46,8	49,1	43,9	68,0	73,5	68,9	63,6	
Zdobywanie wykształcenia	8,6	8,0	9,7	11,1	9,9	8,5	10,4	13,6	
Lenistwo	4,3	9,5	6,5	6,2	1,4	2,5	3,9	3,3	
Zdobywanie pieniędzy	73,8	79,0	72,2	66,8	41,1	42,3	36,6	37,6	
Próby załatwienia wyjazdu za granicę	28,2	32,2	33,9	32,0	7,0	12,1	11,0	10,9	
Ochrona zdrowia	9,7	6,6	6,0	10,4	29,7	29,3	27,4	26,4	
Politykowanie	12,7	13,1	11,1	8,3	1,1	1,5	1,2	1,9	
Korzystanie z życia	11,6	12,6	17,8	14,6	14,9	18,2	22,7	21,7	
Przetrwanie	21,1	25,2	14,9	24,9	27,7	27,8	26,6	28,2	
Życie religijne	14,5	8,1	12,2	8,7	22,8	12,1	14,1	14,0	

liniowy związek pomiędzy poziomem wykształcenia a posądzaniem innych o przewagę motywów finansowych nad skłonnością do poświęcania się pracy. Można tę zależność interpretować w kategoriach alienacji czy świadomego dystansowania od spostrzeganych reguł rządzących życiem codziennym i aktywnością społeczeństwa. Daje się to podsumować stwierdzeniem, że im wyższe wykształcenie, tym ostrzej i wyraźniej postrzegane jest podporządkowanie aktywności innych ludzi motywom finansowym i zarazem tym większy dystans od tego faktu. Może to być efektem większej sprzeczności pomiędzy regułami rządzącymi życiem codziennym a normami i wartościami uznawanymi przez te grupy, ale równie dobrze efektem prostej kompensacji - reakcją na nie najlepszą sytuację materialną oraz brak większych szans w grze o pieniądze i dochody.

Biorąc pod uwagę charakter pytania oraz społeczny podział pracy i związane z nim zróżnicowanie aktywności, należałoby się spodziewać najbardziej znaczących różnic w wyborze form działalności między mieszkańcami wsi i miast. Zaprezentowany w tabeli 4 rozkład wyników potwierdza to oczekiwanie, ale tylko częściowo. Z obrazu aktywności własnej wynika, że ludność wsi znacząco rzadziej niż ludność miast oddaje się "życiu kulturalnemu" i "korzystaniu z życia", a znacząco częściej "życiu religijnemu". Natomiast w obrazie aktywności innych dominuje "praca". Jest to zróżnicowanie dające się w całości wyjaśnić tradycją oraz mniejszą na wsi niż w mieście dostępnością rozrywki i instytucji kulturalnych. Spośród wszystkich wymienionych tu grup zdecydowanie wyróżnia się grupa mieszkańców małych miast (do 20 tys. ludności). Układ udzielanych przez nią odpowiedzi w porównaniu z układem odpowiedzi wszystkich pozostałych badanych jest na tyle charakterystyczny, że warto mu się przyjrzeć z większą uwagą.

Fragment tabeli 4

w procentach

Formy aktywności	Respondenci...							
Praca	49,9	35,1	42,8	46,3	x	x	x	x
Życie rodzinne	x	x	x	x	68,0	73,5	68,9	63,6
Zdobywanie pieniędzy	73,8	79,0	72,2	66,8	x	x	x	x
Przetrwanie	21,1	25,2	14,9	24,9	x	x	x	x

Wypowiadający się na temat własnej aktywności, mieszkańcy małych miast częściej niż pozostali wybierali określenie "życie rodzinne" jako formę, której poświęcają najwięcej czasu i energii, natomiast w odniesieniu do aktywności innych ludzi - "zdobywanie pieniędzy" oraz "przetrwanie". Rzadziej skłonni byli przyznać, że inni przede wszystkim pracują. Typowy zatem mieszkaniec przeciętnego małego miasteczka to człowiek, który twierdzi, że dla niego najważniejsza jest rodzina. Życiu rodzinnemu poświęca znacznie więcej czasu i energii niż jakiegokolwiek innemu kierunkowi aktywności. Na drugim miejscu stawia pracę, która nie sprowadza się do zarabiania na życie. O innych ludziach, o swoich sąsiadach i znajomych jest dokładnie przeciwnego zdania. Oni gonią przede wszystkim za pieniędzmi, natomiast pracują niezbyt gorliwie. Tak w skrócie można by scharakteryzować sposób myślenia, postrzegania i odpowiadania typowy dla mieszkańców małych miast. Mamy tu do czynienia z największą rozbieżnością, ze stwierdzonych dotychczas, pomiędzy obrazem aktywności własnej a obrazem innych.

Warto zwrócić uwagę na dwie cechy zaprezentowanego we fragmencie tabeli 4 rozkładu odpowiedzi. Pierwsza to współwystępowanie najwyższej (w porównaniu z pozostałymi grupami) liczby wyborów określenia "zdobywanie pieniędzy" z również najwyższą liczbą wyborów określenia "przetrwanie". We wcześniej prezentowanych rozkładach wyników oba te kierunki aktywności występowały bądź niezależnie, bądź też w związku kompensacyjnym: zmniejszeniu liczby wyborów jednego określenia towarzyszyło zwiększenie liczby wyborów drugiego, i na odwrót. Jest to zresztą zgodne z potocznym rozumieniem obydwu terminów. Jeden i drugi oznacza praktycznie ten sam zespół czynności. Różnice sprowadzają się do innego odcienia znaczeniowego. Jeden termin akcentuje aktywną, a drugi obronną formę radzenia sobie z problemem finansowym. Ich współwystępowanie zatem w znaczącym nasileniu jest wskaźnikiem ostrości problemów finansowych oraz szczególnego wyczulenia na nie ludzi.

Druga cecha to nierównoległość rozkładów relacjonowanych form aktywności własnej i innych. Teoretyczne założenie jest

takie, że jeżeli przedstawiciele jakiejś grupy (w tym przypadku terytorialnej) oddają się jakiejś ukierunkowanej działalności, to zauważając ten fakt u siebie, dostrzegają go także u innych. Tak można w skrócie przedstawić zasadę interpretacji odpowiedzi na analizowane tu pytania jako relacji z własnych zachowań i obserwacji zachowań innych. W przypadku mieszkańców małych miast ta zasada okazuje się zbyt prosta. Obraz aktywności własnej oraz obraz aktywności innych to nie proste odzwierciedlenie rzeczywistości, ale konstrukcja poznawczo-emocjonalna. Mamy tu do czynienia z sytuacją podobną jak w opisywanej wcześniej zależności pomiędzy wykształceniem a postrzeganiem siebie i innych. Rozbieżność obrazów ma tu podobny charakter, choć jest znacznie większa. Jeśli chodzi o mieszkańców małych miast, to rozbieżność pomiędzy obrazem aktywności własnej a ujmowanym w tych samych kategoriach obrazem aktywności innych jest już różnicą gatunkową i świadczy o znacznie nasilonej alienacji. Świat innych ludzi, zespół reguł kierujących ich aktywnością, jest dla przeciętnego mieszkańca małego miasteczka światem emocjonalnie obcym i nieprzychylnym.

W pierwszej części opracowania został postawiony problem: czy rozbieżność pomiędzy obrazem aktywności własnej a obrazem aktywności innych ludzi ma charakter różnicy ilościowej czy też jakościowej. Wszystkie dotychczas prezentowane wyniki wskazywały na pierwszą ewentualność. Dla większości respondentów reguły rządzące codzienną aktywnością innych są ich regułami - przyjmują je w różnym stopniu w zależności od społecznego usytuowania. Nie jest to prawdą tylko w odniesieniu do mieszkańców małych miast. Z tego faktu mogą płynąć jedynie wnioski badawcze. Właśnie populacja mieszkańców miasteczek jest wdzięcznym materiałem do badań, w grupie tej bowiem w najostrzejszej formie ujawniają się konflikty i sprzeczności współczesnego życia. Poza tym jest to fakt bez znaczenia, jako że społeczność ta akurat ma najmniejsze możliwości artykułowania i realizowania swych potrzeb, a także aktywnego reagowania na zagrożenia. Jest grupą mało znaczącą na politycznej, społecznej, kulturalnej i gospodarczej mapie kraju.